

УДК 342.5.071

DOI 10.33244/2521-1196.15.2019.81-92

А. А. Настюк,

к.ю.н.

ORCID ID 0000-0002-2014-1084;

Г. В. Муляр,

к.і.н., доцент,

*Академія праці, соціальних відносин
і туризму*

ORCID ID 0000-0003-2636-0509

ДІЯ ВІЧЕВОГО ПРАВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ СВЯТОПОЛКА ІЗЯСЛАВОВИЧА

Стаття присвячується дослідженню дії вичевого права Київської Русі в період правління Святополка Ізяславовича. Населення Київської Русі завдяки вичу виступало повноцінним суб'єктом влади в регіонах. Це реалізовувалось через укладання домовленостей між вича та князями. Фактично ті зобов'язання, які брали на себе виче і князі, формували вичеве право. Самі князі у відносинах один з одним регулювали свої відносини на базі заповіту Ярослава Мудрого та його наступників. Діти князів постійно змінювали умови батьківського заповіту на користь своїх одноособових інтересів, що й породило князів ізгоїв.

Поява ізгоїв та боротьба за великокнязівський стіл загострилась і в період правління Святополка Ізяславовича, коли здійснювалася спроба примирення за рахунок нових домовленостей між князями. Для зупинення міжкнязівської боротьби 1097 року відбувається Любецький з'їзд, на якому князі намагаються порозумітись. Однак це не зупинило боротьби, адже сам Великий князь порушив умови договору. У цей час виче все активніше починає брати участь у політичному житті Київської Русі. Київське і Новгородське вича починають укладати договори, які своїми умовами суперечили князюму праву. Лествінична система зазнає кризи.

Ключові слова: *Князівська влада, Великий князь Київський, лествінична система, виче.*

А. А. Настюк, Г. В. Муляр. Действие вичевого права в Киевской Руси в период правления Святополка Изяславовича

Статья посвящается исследованию действия вичевого права Киевской Руси в период правления Святополка Изяславовича.

Населения Киевской Руси благодаря виче выступало полноценным субъектом власти в регионах. Это реализовывалось путем заключения договоренностей между виче и князьями. Фактически те обязательства, которые брали на себя виче и князья, формировали вичевое право. Сами князья в отношениях друг с другом регулировали свои отношения на основании завещания Ярослава Мудрого и его преемников. Дети князей постоянно меняли условия отцовского завещания в пользу своих единоличных интересов, что и породило князей изгоев.

Появление изгоев и борьба за великокняжеский стол обострилась и в период правления Святополка Изясловича, когда осуществлялась попытка примирения за счет новых договоренностей между князьями. Для остановки междоусобной борьбы в 1097 году происходит Любецкий съезд, на котором князья пытаются объясниться. Однако это не остановило борьбы, ведь сам Великий князь нарушил условия договора. В это время вече все активнее начинает участвовать в политической жизни Киевской Руси. Киевское и Новгородское вече начинают заключать договора, которые своими условиями противоречили княжескому праву. Лествичная система переживает кризис.

Ключевые слова: *Княжеская власть, Великий князь Киевский, лествичная система, вече.*

Мета та задачі статті – це дослідити взаємозв'язок вічевого права з розвитком спадкового княжого права: чи відбувався вплив віче щодо змін у спадковому княжому праві і які причини слугували цьому. Спробуємо з'ясувати, які дії князівської влади призвели до змін у вічевому праві та які вони мали наслідки для Київської Русі. Для цього дослідимо період князювання Святополка Ізяславовича.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається реформа децентралізації публічної влади, за якої змінюється концепція в системі управління територіями. У дореформений період в Україні фактично продовжувала діяти адміністративно-командна система, сутність якої полягала у вирішенні основних проблем регіонів державними органами влади. На сьогодні рішення більшості економічних питань передається органам місцевого самоврядування і фактично змінюються як принципи, так і функції у взаємозв'язку державних органів влади та місцевого самоврядування. Будівництво нових взаємовідносин центру та регіонів є складним та небезпечним процесом, який і випадку непередуманості може призвести до катастрофічних наслідків.

Актуальність теми дослідження. На сьогодні в Україні приділяється важлива увага методології історико-правових досліджень, концепцій та доктрин держави та права [1; 2]. Особливе місце становлять роботи, присвячені використанню в дослідженнях історико-порівняльного методу [3; 4].

Сьогодні в Україні відбувається наступний виток розвитку взаємовідносин влади та народу. Він характеризується децентралізаційними процесами. У нашій роботі спробуємо розкрити певний історичний етап історії становлення України, який, на нашу думку, і характеризувався вибудовуванням нових відносин міжкнязівською владою та вічем.

Саме дослідивши взаємодію князівської влади та віча в період Святополка Ізяславовича, зможемо з'ясувати першопричини децентралізаційних процесів на українських землях у Київській Русі. Зіткнення інтересів вічевого права та княжого привело до суттєвих змін в управлінні держави.

На нашу думку, суттєві зміни в системі управління Київської Русі саме і розпочались у цей період. Вирішувалась доля ефективності реформи Святослава Ігоровича та Ярослава Володимировича. Дослідивши цей етап становлення української державності, зможемо використати минулий історичний досвід у нашому часі та не повторювати помилок.

Аналіз досліджень та публікацій. Це питання досліджували такі вчені: М. С. Грушевський, Б. Д. Греков, И. Я. Фроянов, Б. А. Рибаків, М. Н. Тихомиров, П. П. Толочко, О. О. Шевченко, А. С. Шевченко, О. Д. Бойко, С. В. Кудін, Л. В. Войтович, В. М. Єрмолаєв, К. П. Чорна та інші.

Більшість учених перебільшували роль князівської влади в цей період. Стара дореволюційна історико-правова школа спиралась на концепцію сильної князівської влади, а радянська у зв'язку з ідеологічним тиском була змушена дотримуватись концепції княжої феодальної держави, де на першу сходинку виходили князі та їхнє боярське оточення.

Отже, для більш детального розкриття цієї проблематики необхідно проводити нові дослідження та розглядати цю проблему для вироблення нових точок зору.

Викладка основного матеріалу. Смерть Всеволода Ярославовича мала велике значення в системі успадкування великого київського столу [5, с. 59]. Саме після його смерті мала б бути зрозуміла ефективність лествінчної системи в Київській Русі. Ярослав Мудрий перед своєю смертю роздав княжі столи своїм дітям і вимагав, щоб вони жили в мирі та злагоді. Старшому ж сину Ізяславу Ярославичу віддав Київ, призначивши його головним серед братів та наказав його слухатись, як слухалися його. Святослав отримав Чернігів, Всеволод – Переяслав, В'ячеслав – Смоленськ, Ігор – Володимир [6, с. 69–70].

Ярослав Володимирович наказував своїм дітям, якщо хтось із братів порушував договір і нападав на брата, то всі інші мали б захистити постраждалу сторону від кривдника. Отже, Ярослав закріпив за своїми дітьми княжі столи, розділивши з ними владу.

Але чи послухалися діти свого батька? Відповідь на це питання отримуємо 1058 року, коли помирає В'ячеслав Ярославович, князь смоленський. Ізяслав на його місце переводить Ігоря Ярославовича. 1060 року помирає сам Ігор. Їхні землі не передались їхнім дітям, і це спричинило такий феномен на Русі, як князі ізгої. Князі ізгої – це діти князів, які не отримали столи своїх батьків, а тому боролися за них силою. Князями ізгоями були Борис В'ячеславович, Давид Ігорович, Ростислав Володимирович, онук Ярослава Мудрого. Його перевели із Ростова та Суздаля у Володимир. Цим переводом він був невдоволений, тому став князем ізгоєм і втік у Тмутаракань [7, с. 91–92].

Не тільки з племінниками виникали суперечки за княжий стіл. Крім того, що князю протистояли племінники, проти нього виступило й київське віче, яке 1067 року вигнало Великого князя Ізяслава з Києва і тільки за підтримки поляк він повернув собі стіл [8, с. 51]. Цікаво в цій ситуації те, що князю допоміг повернути стіл його тесть Болеслав, а не його ж рідні брати.

Миру між братами теж не було. Ізяслава вигнав з Києва брат Святослав Ярославович. Святослав заручився підтримкою свого брата Всеволода, якому передав Чернігів [9, с. 55–57]. Варто зауважити, що прийняте рішення дало можливість взяти київський стіл, але в майбутньому це призвело до появи нових князів ізгоїв, а саме дітей Святослава, які хотіли повернути батьківську вотчину, яку той так необдуманно віддав своєму братові. Після смерті Святослава Ізяслав повернувся в Київ на князювання, але пізніше загинув у битві із своїми племінниками ізгоями [10, с. 2].

За лествінчною системою до влади в Києві прийшов молодший Всеволод і вплив його родини був доволі значний. Старший син Володимир Мономах сів у Чернігові, тобто в землі Святослава, який передав її Всеволоду за підтримку в боротьбі за Київ проти їхнього брата Ізяслава. Ростислав Всеволодович, молодший син, був переведений у Переяслав (батьківську вотчину) [11, с. 148; 12, с. 104].

Отже, після смерті Ізяслава його брат разом із своїми синами контролював Київ, Чернігів, Переяслав, тобто усі столиці колишнього трумвірату. Старший син колишнього великого князя Ізяслава Ярополк 1085 року підняв повстання, але втік до Польщі, а його дружина і мати, ставши фактично заручниками, були відвезені до Києва. Коли Ярополк

повернувся в Київську Русь, щоб замиритись з дядьком, то був вбитий своїм слугою. Великий князь із сумом прийняв цю звістку і похоронив племінника з усіма почестями [13, с. 175–176]. Цікаво те, що після смерті свого дядька Всеволода саме він мав стати Великим Київським князем, оскільки був старшим сином Ізяслава. Складається враження, що Всеволод знищив свого опонента. 1088 року брат померлого Ярополка Святополк покинув Новгород і відправився в Туров. Новгород зайняв син Володимира Мономаха Мстислав [7, с. 115; 5, с. 457].

1093 року помер Всеволод Ярославич. Після смерті свого батька Великого князя його сини контролювали Київ, Чернігів, Переяслав, а онук – Новгород. Але стіл зайняв його племінник Святополк Ізяславович. Літопис вказує, що кияни хотіли бачити своїм князем не Святополка, а Володимира. Але останній, дотримуючись правил лествінчної системи спадкування влади, відмовився від їхньої пропозиції та уступив місце двоюрідному братові [9, с. 6].

Святополк з моменту свого княжіння в Києві зіткнувся з проблемою вторгнення половців. Кияни рекомендували йому заручитись підтримки у Володимира та Ростислава. Ті прийшли на допомогу, але усі разом були розбиті половцями, а Ростислав загинув. Варто вказати, що кияни не тільки пропонували звернутись за допомогою до двоюрідних братів, а взагалі з половцями не воювати, відкупившись від них [12, с. 103–104].

1094 року Олег Святославович вигнав Володимира з Чернігова [13, с. 182–183; 14, с. 373]. Хоча в джерелах вказується, що Володимир сам пішов на княжіння свого батька в Переяслав. Отже, порушення волі Ярослава його синами та внесення змін до спадкування столів призвело до війни між його онуками. Припускаємо, що причиною втрати було те, що чернігівці не хотіли собі князів з роду Всеволода, а тільки готові були підтримувати Святославовичів. Нащадки Всеволода втратили досить швидко Київ та Чернігів, тим самим доволі послабивши свої позиції в Київській Русі. Обидві втрати були пов'язані з лествінчною системою, а саме з неможливістю законно утримати ці території, не порушивши права.

Період правління Святополка випав тяжким тягарем на долю Київського князівства. На цей період припали тяжкі випробування для Київської Русі. Постійні напади половців, засуха, жадібність та жорстокість самого князя додавали проблем. Князь не гребував навіть спекуляцією сіллю, а коли ігумен Печерського монастиря став критикувати князя за надмірну жадобу, той кинув його за ґрати. Він навіть катував монахів, коли дізнався, що ті знайшли скарб. Князь надавав преференції лихварям, які, в свою чергу, користуючись його підтримкою, розоряли купців та ремісників [15, с. 601].

Спроба примирення між братами була здійснена Святополком, який організував з'їзд князів. Любецький з'їзд 1097 року – це спроба налагодити мирне співіснування між князями. На з'їзді Святополк запропонував припинити війни між собою, оскільки цією боротьбою користуються половці, розоряючи Русь. Землі мали поділитися так, як було за батьків. Ізяславовичі отримували Туров, Слуцьк, Пінск, Київ та Новгород. Святославичі – Чернігів, землі в'ятичів, Муром, Тмутаракань. За Володимиром, сином Всеволода, закріплювались Біла Русь, Ростов, Суздаль, Смоленськ, Суздаль. Давиду, сину Ігоря Ярославовича, діставались Володимир та Луцьк. Ростиславичі отримували Червенські міста, Червень, Перемишль, Теробовль та ін. Було домовлено, що якщо хтось із родичів чинитиме смуту і захоплюватиме землі своїх родичів, то всі інші накинуться на нього.

Умову з'їзду одразу було порушено тим, що цього ж року Великий князь Святополк разом з волинським князем осліпили князя Василька [12, с. 118–122]. Проти них виступила коаліція князів, в яку ввійшли Володимир Всеволодович, Давид та Олег Святославичі. Причиною осліплення був наклеп Давида Ігоровича. У результаті цього Давид Ігорович отримав землі Василька. Тобто були порушені умови з'їзду князів. Василька не тільки скалічили, але й забрали землі, тому і сформувалась коаліція проти Святополка Ізяславовича та Давида Ігоровича [11, с. 152].

Давид Святославович завсідчив киянам, що якщо вони не хочуть розорення, то не мають допомагати Святополку. Коли Святополк дізнався, що на нього ідуть війною, спробував втекти з міста, але кияни його не випустили. Вони висунули йому вимогу, щоб той попросив пробачення у своїх братів та замирився з ними, оскільки він сам винен. Кияни попросили Анну Всеволодівну та митрополита Нікіфора, щоб ті передали Володимирі та його братам, що визнають те, що Святополк згрішив перед ними, попросить у них вибачення і піде їм на уступки у всьому можливому. Кияни просили не починати війни і не розоряти їхню землю. Притому вони наголосили, що сварою братів можуть скористатись вороги та повоювати їх. Володимир і Святославовичі погодяться на мир, якщо Святополк піде на їхні поступки. Був укладений договір, за яким Святополк має звільнити Василька та захопити Давида і віддати його на суд Володимирі та Святославовичам. Також потрібно було повернути землі та відшкодувати завдані Васильку збитки [12, с. 122–125].

Отже, київське віче змусило Великого князя Святополка Ізяславовича не покидати місто та почати мирні перемовини з братами. Вони організували дипломатичну місію, яка представляла на перемовинах не тільки Великого князя, але й віче, оскільки Анна Всеволодівна висловлювала прохання від іменні всіх киян, тобто віче. Притому цікаво, як професійно віче обирало перемовників. Вдова Великого князя Всеволода та митрополит були особи фактично недоторкані та мали сильний вплив і авторитет. Незважаючи на те, що вдова не була рідною матір'ю для Володимира, але користувалася у нього повагою [12, с. 125].

Володимир перед походом на Київ звернувся до киян з вимогою не втручатися в боротьбу і не підтримувати Святополка. І як тільки Святополк зрозумів, що його Київ не підтримає, то одразу вирішив тікати з міста. Ці події знову ж підтверджують самостійність прийняття рішення віче та його великий вплив на політику в регіоні. Фактично без підтримки віче князь не міг втримати цей регіон від зазіхань Володимира та Святославовичів. А те, що князь не міг покинути місто без дозволу віче, вказує на те, що якщо всі соціальні групи об'єднувались та висловлювали свою волю князю, то його апарат примусу не міг їм протидіяти. Подібна ситуація сталася 1668 року, коли київське віче вигнало Ізяслава Ярославовича, батька Великого князя, та посадило на стіл Всеслава, Полоцького князя [16, с. 87–88].

Фактично віче організувало примирення братів та зупинення війни, яке було задеклароване в договорі між братами.

Варто звернути увагу, що Святополк пізніше сам напав на Ростиславовичів, намагаючись забрати в них землі, стверджуючи, що їхні землі належали його брату Ярополку і цю землю дав йому Всеволод, батько Володимира [12, с. 130–131]. Потрібно зазначити, що це формулювання суперечить Любецькому з'їзду, за яким ці землі були закріплені за Ростиславовичами. Отже, Святополк порушив своє слово. Потрібно зазначити, що Ростиславовичі були старші, ніж Ізяславовичі, оскільки їхнім дідом був Володимир

Ярославович, старший син Ярослава Мудрого, але дядьки Ростислава викреслили його як претендента на Київський стіл.

Лественічна система в Русі була неповноцінною, адже на Київ могли претендувати Ізяславовичі, Святославовичі, Всеволодовичі. Із системи спадкування Великого княжого столу були виключені нащадки Володимира, Ігоря, В'ячеслава. Усі вони були дітьми Ярослава, але тільки нащадки обраних могли претендувати на Київ.

За яким принципом одні князі ставали спадкоємцями Київського столу, в той час, як інші ставали ізгоями? Тільки сильні князі, які мали тісний зв'язок з місцевістю, в якій вони княжили, могли втримати владу. Це вказує на те, що замало було б мати права на княжий стіл, потрібно ще й мати силу, щоб ці права відстояти. Князі готові були забрати столи у своїх племінників та братів, і тільки наявність сили давала їм змогу відстояти свої права. Бачимо, що у цей час київське віче теж починає нав'язувати князям свої вимоги.

Дослідження виявило, що не тільки київське віче могло протидіяти волі князів та нав'язувати свої умови. 1102 року Святополк за давнім звичаєм вимагав, щоб Новгород належав йому: оскільки він був Великий князь, то в Новгороді мав сидіти його син. Того часу у Новгороді сидів Мстислав Володимирович. Його батько Володимир Всеволодович (Мономах) вважав вимогу Святополка законною і тому наказав сину покинути Новгород. Але Мстислав прибув до батька не сам, а з дипломатичною місією від новгородського віче, яке, в свою чергу, просило Володимира повернути сина до них на княжіння. Але Володимир повідомив, що по праву у них має сидіти син Святополка, а його син Мстислав буде князувати у Володимирі. Тоді делегація направилась до Святополка і просила його повернути їм Мстислава, але він їм відмовив. Після відмови новгородці засвідчили князю, що він керувати ними не буде. Його не тільки не пустять у місто, але й чернь новгородська може йому зло учинити. Звинуватили Святополка, що той свого часу без причини покинув їх та сів у Володимирі. Новгородці аргументували свою позицію тим, що Мстислава їм ще дитиною дав Всеволод, вони його виховали та вивчили і всім його правлінням були задоволені. Святополк уступив і Мстислав повернувся назад у Новгород княжити [12, с. 136–137].

Чому Новгород був так важливий? За даними Татіщева, як вище зазначено, в Новгороді мав князувати син Великого князя. А тепер проаналізуємо, чи так відбувалося на практиці. За Ярослава там керував його старший син Володимир, який помер 1052 року, тобто не задовго до смерті батька [17, с. 2]. Саме тому можна пояснити те, що Ізяслав зайняв Новгородський стіл. Після зайняття ним Київського столу в Новгороді 1065 року він залишив свого старшого сина Мстислава [14, с. 353]. Коли Ізяслав вдруге став Великим князем, його син Мстислав був вбитий у Полоцьку, а Святослав у Новгороді залишив свого сина Гліба Святославовича [12, с. 90]. Тільки після третього свого повернення в Київ Ізяслав зміг посадити в Новгороді свого сина Святополка Ізяславовича після смерті Гліба 1078 року [12, с. 94]. Прихід до влади в Києві Всеволода призвів до того, що Святополк покинув Новгород та на його місце прийшов онук Всеволода, син Володимира – Мстислав.

Отже, бачимо, що брати боролися за Новгород і Великий князь за першої можливості намагався посадити там свого сина. Новгородське віче було не задоволене тим, що Великий князь сам приймає рішення про призначення або усунення їхнього князя. Вони вважали, що подібну практику варто припинити.

У цьому випадку на відміну від попередньої ситуації вимога князя була законна, адже Святополк посилався на княже право щодо князювання синів Великого князя. Поборник права Володимир Всеволодович теж розумів, що Святополк діяв згідно з правом, а тому виконав його волю. Проблема виникла в тому, що новгородське віче просто проігнорувало княжі права та встановило своє право. Новгородці не просто прохали князя, адже коли вони зрозуміли, що прохання не допоможуть, то одразу перейшли до погроз і, що цікаво, князь уступив їм. У цій ситуації новгородці проігнорували право князя і домоглися фактично того, що віче саме могло приймати рішення, хто в них має правити, і навіть Великий князь не міг іти проти права віче.

Варто звернути увагу, що в цій домовленості Володимир ще 1095 року погодився залишити новгородцям свого сина за умови, що ті будуть утримувати його на княжому столі до кінця його смерті і нового князя не призивати. Новгородці цілували хрест на Володимира і все його плем'я. Для того щоб укріпити там свої позиції, Мстислав одружився на доньці новгородського посадника Христині [12, с. 110]. Тобто Володимир уклав домовленість разом з новгородським вічем, яка йшла всупереч княжому звичаєвому праву та ослабляла владу Києва над Новгородом цього часу, оскільки Володимир не був Київським князем і міг стати тільки після Святополка Ізяславовича та Давіда Святославовича, який, до речі, прожив до 1123 року [14, с. 372]. Сам Мономах прожив до 1125 року [14, с. 455]. Отже, Київ весь цей час напругу не міг контролювати Новгород, тому що там сидів Мономахович, батько якого не був Великим київським князем ще довгий час. Новгород – це політичний та економічний центр Північної Русі, і Київ завдяки домовленостей Володимира втрачав над ним контроль. Фактично новгородці розривали на певний час свої стосунки з нащадками Ізяславовичів, Святославовичів, Ростиславовичів, тим самим бойкотуючи рішення Великого князя та князів. Варто зазначити, що коли Святополк хотів повернути під свій контроль Новгород, то його жителі йому відмовили, посилаючись на те, що він порушив ряд, коли покинув Новгород, перейшовши на інше князівство. Новгородці вважали, що вони діють у своєму праві, оскільки князь не виконав покладені на себе обов'язки перед ними. Вічеве новгородське право, яке базувалося на вічових традиціях, для новгородців було більш пріоритетнішим, ніж княже право, яке, в свою чергу, базувалося на волі князя. На їхню думку, він не мав права своїм одноособовим рішенням розірвати договір з новгородським вічем. Якщо така ситуація складалася, то князь ігнорувався новгородцями.

Потрібно зауважити, що Мстислав Володимирович 1117 року був переведений у Білгород, але в Новгороді залишив свого сина Всеволода Мстиславовича, який правив з 1117 до 1132 рр. [14, с. 460]. 1136 року був вигнаний вічем з Новгорода. Запрошений новий князь Святослав Ольгович (Святославович), який прогнав Мономаховичів [12, с. 170–173].

Варто зазначити, що новгородці погнали князя через те, що він свого часу покинув їх і направився в Переяслав на князювання. Отже, новгородці вважали, що Мстислав порушив домовленість, покинувши їх, і тим самим її анулював з нащадками Володимира Всеволодовича.

Отже, можна припустити, що Володимир Мономах уклав угоду з новгородцями, що в них правитимуть нащадки роду Мономаховичів. Ця домовленість повністю суперечить княжому праву та руйнує лествіничну систему, оскільки в Новгороді сидів не старший з роду, а старший син. Мстислав був старшим сином Ярослава, а Всеволод – старшим сином Мстислава.

Аргументація новгородців щодо причин вигнання Всеволода мала такий характер. Вони звинувачували князя у спробі втечі до німців. Їхнім доріканням було те, що той не поважав простий люд, а тільки вельмож. Хотів піти княжити в Переяслав, покинувши Новгород. Погано воював у війні із суздальцями та перший від них втік. Занадто любив ігри та полювання і погано виконував свої судові функції. Велів встановити союз із Всеволодом Олеговичем, а потім розірвати його. Тому новгородське віче вигнало його, а на його місце запросило Святослава Ольговича [12, с. 173].

Отже, новгородське віче розірвало на певний час стосунки з нащадками Мономаха, звинувачуючи їх у тому, що вони порушили попередні домовленості та погано князували. Варто зазначити, що Мономаховичі швидко повернули під свій вплив Новгород. Але уже розгорілася боротьба серед самих нащадків Мономаха.

Домовленості Володимира Всеволодовича разом з новгородським вічем призвели до підриву системи спадкування влади в Київській землі.

Навіть коли Святополк помер, то його минула політика продовжувала збурювати київське віче. Після його смерті в Києві одразу спалахнув виступ, метою якого були лихварі, яким покійний князь надав багато прав та можливість розорити багатьох купців і ремісників. Також кияни розграбували дім тисячника Путяти Вишатича та сотників. Цікаво те, що кияни вирішили самі обрати князя. Оскільки вони не хотіли Святославовичів, то відправили дипломатів до Володимира Всеволодовича з проханням зайняти Київський стіл. Звісно, Володимир відмовився, посилаючись на княже право, але дипломати стали йому погрожувати, що київська чернь може завдати шкоди вдові покійного князя, яка після смерті свого чоловіка почала роздавати киянам майно, щоб задобрити їх. Погрожували також життям невістки Володимира, яка перебувала тоді в Києві. Цікаво, а чому ці дипломати не привезли жінок із собою, коли їм у Києві, за їх словами, загрозувала небезпека?

Володимир погодився прийти в Київ та стати їхнім князем [18, с. 194–195]. Одразу як він прийшов, чомусь повстання припинилося. Знову право віче зіткнулося з князівським правом і віче перемогло. Наслідком цієї перемоги віча над князем стали зміни в княжому законодавстві як компроміс для мирного співіснування: у Просторовій правді стали регулювати лихварські відносини через контролювання процентної ставки та її виплати. У Просторовій правді ці питання регулювалися пунктами 50–53. Також регуляції піддавалися відносини щодо закупів для унеможливлення зловживань щодо них і гарантування їм певних прав та обов'язків. Ці питання регулювалися пунктами 56–62 і пунктом 64 [19, с. 127–129; 20, с. 8].

Розглядаючи проблеми децентралізації Київської Русі, прослідковуємо еволюцію цього процесу в Україні. А. Є. Шевченко у своїй роботі розглядав як позитивні, так і негативні сторони децентралізації [21, с. 75–76]. О. О. Шевченко наголошував на тому, що легітимність князівської влади залежала від укладання князем ряду договорів з вічем і з XII століття вибір князем віче стає панівним [22, с. 13]. Це, в свою чергу, робило його залежним від віче та посилювало роль останнього на княжу владу. Ми ж у роботі дослідили певний етап тенденції щодо ослаблення влади князя та посилення влади віче.

Висновки. Отже, з самого початку лествінична система не діяла повноцінно, оскільки ряд князів був насильно усунений із спадкування Київського столу. На спадковому великокняжому та княжому праві став діяти не принцип права, а принцип сили, тобто правий той, хто має силу. При владі втрималися тільки ті князі, які змогли знайти сили,

щоб боротися за владу. Фактор сили все більше став відігравати в Київській Русі велику роль і цією силою було віче. Княже право вступає в боротьбу з вічевим правом.

У період правління Святополка Ізяславовича активність віча була досить інтенсивна. Це було визвано, в першу чергу, рядом помилок, які допускала в цей період князівська влада. Постійна боротьба князів за владу та напади ворогів послаблювали князівську владу і давали можливість вічу більш активно боротися за свої інтереси, оскільки влада цього не робила. Фактично вічеве право починає нав'язувати князям свої правила гри, це доводять перераховані нами випадки.

Варто зазначити всі випадки активності віче, які були пов'язані певним чином з Володимиром Всеволодовичем на користь князя, навіть тоді, коли він значно опирався. У першому випадку віче дало можливість Володимирі без військових дій досягнути потрібного йому результату, надавши на Святополка щодо Василька. У другому випадку його син незаконно, з точки зору княжого права, сидів у Новгороді. У третьому випадку він, перескочивши чергу, зайняв княжий стіл.

Володимир зрозумів, що опираючись на підтримку віче можна ігнорувати навіть волю Великого князя. Саме так він взяв Новгород, а пізніше Київ. Підтримка місцевого населення дає можливість переглянути рішення Великого князя та князівського з'їзду. Місто, в свою чергу, могло привести того князя, який йому подобався. Роль міста зростає в політичному житті Русі. Так, наприклад, Олег Святославович забрав Чернігів у Володимира. Але чи міг Олег зайняти Чернігів, якби Володимира підтримали чернігівці? Крім того, порушення вічевого права для князя могло коштувати княжого стола, як це сталося із Всеволодом у Новгороді. Цього часу завдяки діяльності віче і посиленню вічевого права відбувалося відкрите порушення та протидія княжому праву і лобювання норм у Руській правді на користь віча.

На нашу думку, причиною слугує сама політика князів. Їхнє постійне ігнорування ними встановлених законів призводить до того, що їх починають ігнорувати на місцях. Правовий нігілізм – ось основна проблема цього періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко А. Є. Інтегративна концепція праворозуміння / А. Є. Шевченко // Концепції держави і права: історико-теоретичний аналіз / за заг. ред. А. Є. Шевченка. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – С. 6–15.
2. Шевченко А. Є. Характеристика доктринальних поглядів на інститут охорони власності в Україні / А. Є. Шевченко, В. В. Грабовий // Концепції держави і права: історико-теоретичний аналіз / за заг. ред. А. Є. Шевченка. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – С. 226–243.
3. Кудін С. В. Дослідження у сфері порівняльної історії права у працях М. М. Ясинського / С. В. Кудін // Концепції держави і права: історико-теоретичний аналіз / за заг. ред. А. Є. Шевченка. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – С. 157–165.
4. Кудін С. В. Разработка теоретико-методологических основ сравнительной истории права в трудах Ф. В. Тарановского / С. В. Кудин // *Leges si viata*. – 2018. – № 11/2 (323). – С. 68–71.
5. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К. : Лыбидь, 1990. – 398 с.

6. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – Т. 1. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1846. – 267 с.
7. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. – Т. 9. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1862. – 256 с.
8. Аркас М. М. Історія України-Русі / М. М. Аркас. – К. : Вища школа, 1991. – 456 с.
9. Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси / П. П. Толочко. – СПб. : Алетей, 2003. – 224 с.
10. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летопись по Воскресенскому списку. – Т. 7. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1856. – 267 с.
11. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковська и Софиевская летопись. – Т. 5–6. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1851. – 275 с.
12. Татищев В. Н. История Российская / В. Н. Татищев. – Т. 2. – М. : Єрмак, 2005. – 735 с.
13. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. – Т. 15. – СПб. : Типография Леонида Демиса, 1863. – 305 с.
14. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. В. Войтовича. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 782 с.
15. Греков Б. Киевская Русь / Б. Греков. – М. : Издательство АТС, 2004. – 671 с.
16. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1987. – 250 с.
17. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Новгородская летопись. – Т. 4. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1841. – 308 с.
18. Рибаків Б. А. Мир истории / Б. А. Рибаків. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 351 с.
19. Юшков С. В. Памятники Русского права / С. В. Юшков. – М. : Госюриздат, 1952. – 287 с.
20. Кудін С. В. Дослідження в кримінального права Київської Русі у працях С. В. Юшкова (до 1946 р.) / С. В. Кудін // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – № 1. – С. 5–11.
21. Шевченко А. Є. Проблеми та перспективи реформування місцевого самоврядування / А. Є. Шевченко, Л. В. Гапоненко // Альманах права. – 2017. – Вип. 8. – С. 73–77.
22. Шевченко О. О. Історія Українського права / О. О. Шевченка. – К. : Олан, 2001. – 214 с.

REFERENCES

1. Shevchenko, A. Ye. (2018), «Integrative legal thinking concept», *Kontseptsii derzhavy i prava: istoryko-teoretychnyj analiz*, Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», pp. 6–15.
2. Shevchenko, A. Ye. & Hrabovyy, V. V. (2018), «Characteristics of doctrinal views on the property protection institute in Ukraine» *Kontseptsii derzhavy i prava: istoryko-teoretychnyj analiz*, Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», pp. 226–243.
3. Kudin, S. V. (2018), «Research in the field of comparative history of law in the writings of M. Yasinsky», *Kontseptsii derzhavy i prava: istoryko-teoretychnyj analiz*, Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», pp. 157–165.
4. Kudin, S. V. (2018), «Development of theoretical and methodological foundations of the comparative history of law in the works of F. Taranovsky», *Leges in vita*. No 11/2 (323), pp. 68–71.

5. Grushevs'kiy, M. S. (1990), Ocherk istorii ukrainskogo naroda [An outline of the history of the Ukrainian people], Lybid', Kiev.
6. Polnoe Sobranie Russkykh' Letopysей. Lavrent'evskaia i Troytskaia letopysy (1846), [The Complete Collection of Russian Chronicles. Lavrentyev and Trinity Chronicles], Tipohrafiya Eduarda Pratsa, St. Petersburg.
7. Polnoe Sobranie Russkykh' Letopysей. Patriarshaia yly Nykonovskaia letopys' (1862), [The Complete Collection of Russian Chronicles. Patriarchal or Nikon Chronicle], Tipohrafiya Eduarda Pratsa, St. Petersburg.
8. Arkas, M. M. (1991), Istoriya Ukrayiny-Rusi [History of Ukraine-Rus], Vyshcha shkola, Kiev.
9. Tolochko, P. P. (2003), Dvortsovyie intrigi na Rusi [Palace intrigues in Russia], Aleteia, St. Petersburg.
10. Polnoye Sobraniye Russkikh» Letopisey. Letopis' po Voskresenskomu spisku (1856), [The Complete Collection of Russian Chronicles. Chronicle of the Resurrection List] Tipohrafiya Eduarda Pratsa, St. Petersburg.
11. Polnoye Sobraniye Russkikh» Letopisey. Pskovs'ka i Sofiyevskaya letopis' (1851), [The Complete Collection of Russian Chronicles. Pskov and Sofievskaya Chronicle], Tipohrafiya Eduarda Pratsa, St. Petersburg.
12. Tatischev, V. N. (2005), Istoriya Rossiyskaya [Russian History], Yermak, Moscow [in Rus.].
13. Polnoe Sobranie Russkykh' Letopysей. Letopysnyj sbornyk, ymenuemyj Tverskoj letopys'iu (1863), [The Complete Collection of Russian Chronicles. Chronicle collection, called the Tver Chronicle], Tipohrafiya Leonyda Demysa, St. Petersburg.
14. Vojtovycha, L. V. (2006), Kniazha doba na Rusiportretyelity [Prince's Day in Russia: Portraits of the Elite], Vydavets' Oleksandr Pshonkivs'kyj, Bila Tserkva [in Ukr.].
15. Hrekov, B. (2004), Kyevskaia Rus' [Kievan Rus], Yzdatel'stvo ATS, Moscow.
16. Tolochko, P. P. (1987), Drevniaia Rus'. Ocherky sotsyal'no-polytycheskoj ystoriy [Ancient Russia. Essays on socio-political history], Naukova dumka, Kiev [in Rus.].
17. Polnoye Sobraniye Russkikh' Letopisey. Novgorodskaya letopis' (1841), [The Complete Collection of Russian Chronicles. The Novgorod Chronicle], Tipohrafiya Eduarda Pratsa, St. Petersburg.
18. Rybakov, B. A. (1984), Mir istorii [World of History], Molodaia hvardiia, Moscow.
19. Yushkov, S. V. (1952), Pamyatniki Russkogo prava [Russian Law] Hosiuryzdat, Moscow.
20. Kudín, S. V. (2008), «Investigations into the criminal law of Kievan Rus in the writings of S.V. Yushkova (until 1946)», Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny, No 1, pp. 5–11.
21. Shevchenko, A. Ye & Haponenko, L. V. (2017), «Problems and prospects of local self-government reform», Al'manakh prava, Vol. 8, pp. 73–77.
22. Shevchenko, O. O. (2001), Istoriya Ukrayins'koho prava [History of Ukrainian Law], Olan, Kiev.

A. Nastyuk, G. Mulyar. The action of veche law in Kievan Rus during the reign of Svyatopolk Izyaslavich

In this article we study the age of viche's law of Kievan Rus during the reign of Svyatopolk Izyaslavovich. The relevance of the study of this topic is related to the need to study the origin of decentralization processes in the Ukrainian lands. For a more objective disclosure of the issue

it is necessary to plunge into historical events, from which decentralization of power originated as a far-reaching precondition for modern reforms. Kievan Rus is the cradle of state building of Ukraine and, of course, at that time there arose rather simple relations between the princely authorities and the population.

The population of Kievan Rus thanks to the party also acted as a full-fledged subject of power in the regions. This was realized through the conclusion of a meeting of the viche with the princes. In fact, the obligations that were taken by the viche and the princes formed an age law. The princes themselves in relations with each other regulated their relations on the basis of the will of Yaroslav the Wise and his successors. It should be noted that children constantly changed the conditions of the parent's will in favor of their individual interests, which gave birth to the prince of the rogue.

The emergence of rogue and the struggle for the Grand Dukes' table was aggravated also during the reign of Svyatopolk Izyaslavovich when an attempt at reconciliation was made at the expense of new agreements between the princes. Therefore, in order to stop between the princely struggle in 1097, the Lyubetskoy congress takes place, at which the princes try to understand. This did not stop the fight, because the Grand Duke himself broke the terms of the contract. At this time, the viche is increasingly beginning to take part in the political life of Kievan Rus. Kiev and New Year's eve begin to conclude contracts that by their conditions contradict the princely right. The Lestvinic system is in crisis.

The reason for this, in our opinion, is the policy of the princes itself. Their constant neglect of their established laws leads to the fact that they begin to be ignored on the ground. Legal nihilism is the main problem of this period.

Key words: *princely power, Grand Duke of Kiev, Lestvinic system, viche.*

Стаття надійшла до редакції 26 листопада 2019 року